

## HET WANDELAERT-STEEN EN ANDERE “STOVEN”

Wij zien reeds wenkbrauwen fronsen. Stoven in de 14e eeuw ? Jazeker, maar dan met dit verschil dat de middeleeuwse stove helemaal niet het keukenvoorwerp van ons grootmoeder was. Onder stove verstaat men een openbaar badhuis en zulke waren er te Gent reeds van de 12e en 13e eeuw in groten getale.

Hoewel de Franse schrijver Michelet de ouden verweten heeft dat zij zich niet wasten : “*Pas un bain durant milles ans*”, verzekert hij in een zijner geschriften dat het geen wonder was (meent hij) dat de melaatsheid zulke grote verwoestingen in Europa aanrichtte.

Ja, stoven waren er veelvuldig doch men moet niet denken dat het een middeleeuwse instelling of een oorspronkelijk oud Vlaams volksvermaak geweest is. Neen, 't was een erfdeel van de Romeinen. Atheneus maakte er een spotvers op, dat Lafontaine op de volgende geestige wijze in het Frans vertaalde :

“Ne cherchons pas dans ces bains nos amours :  
Nous y voyons frécanter tous les jours  
De gens crasseux une malpropre bande.  
Sire baigneur, otez-moi de souci;  
Je voudrais bien vour faire une demande :  
Ou lave-t-on ceux que l'on lave ici ?”

Het Romeinse badhuis stond oorspronkelijk onder toezicht van een *balneator*, een eerlijk man, die een eerlijk bedrijf uitoefende. Maar zodra had hij, voor weinig geld, de buitensporigheden van sommige begunstigers door de vingers gezien of de zinnelijkheid won veld en werd weldra volkomen. De wet der eerbaarheid, die hem oplegde de geslachten in zijn badhuis gescheiden te houden, geraakte in onbruik, daar het de gewoonte was de baders naakt te aanvaarden. Wat het bad dan werd, behoeft geen tekeningetje. Romeinse geschiedschrijvers melden ons dat het 's avonds gewoonlijk door een zwerm hoertjes werd bezocht. De nachten werden er doorgebracht in wellust, waartoe nog het gebruik bijdroeg om, vóór het baden zich aan de lekkerste spijzen en dranken te goed te doen. Seneca klaagde er al over dat ook ernstige lieden zich aan dat gebruik overgaven.

Dit gebruik dook weer op in de renaissance. In elegante brieven, bewonderd door tijdgenoten en nageslacht, beschreef Poggio wat hij op zijn reizen zag en beleefde. Hij vertelt bijvoorbeeld van zijn wonderlijke ervaringen in het society-leven in de kleine stad Baden, een “Kur-ort” voor zieken in Noord-Zwitserland.

De baden waren heilzaam voor allerlei ziekten, maar niets genazen ze

sneller en doeltreffender dan onvruchtbaarheid bij vrouwen, aldus Poggio... De gehuwde mannen in deze streken hadden helemaal geen last van jaloezie; hun jonge vrouwen lieten ze alleen naar badplaatsen reizen, waar zij zich aan geraffineerde wereldse genoegens konden overgeven. Poggio amuseerde zich uitstekend, wanneer hij van de galerij de levendige taferelen in de badinrichting gadesloeg :

“Komisch is het te zien, hoe verlepte oude vrouwen samen met frisse jonge meisjes het bad instappen en zich halfnaakt aan de blikken van de mannen blootstellen. Vaak krijgen de dames hun middagmaal in het bad opgediend op tafels, die op het water drijven. Aan de heren wordt het graag toegestaan aan deze verstrooiing deel te nemen. Een lust voor het oog zijn de jonge meisjes met hun stralende gezichten, schoon als jonge godinnen. Ze dansen en zingen in het water of zij spelen met een bal, die ze van de één naar de ander gooien.” (Fig. 1)



De vrije omgangsvormen, waarvan Poggio Bracciolini gewaagt, voor de hedendaagse mens wel wat al te vrijmoedig waren mede kenmerkend, voor de tijd van de Renaissance. Deze oude gravure stelt voor een maaltijd tijdens het (gemengde) baden.

In deze beschrijving van vrolijke jonge mensen ligt iets van de schoonheidsvreugde van de klassieke oudheid- en haar sensualisme.

Van Rome kwam het gebruik der badhuizen naar het oosten en ook naar het westen van Europa. Hier schijnen er reeds ten tijde van de Romeinse overheersing bestaan te hebben en zij hielden er vele eeuwen stand.

Natuurlijk was niet elke badbezoeker wulps en zochten velen er enkel zindelijkheid en gezondheid.

De stad Gent bezat gedurende de 14e eeuw en vooral in de 15e eeuw een groot aantal stoven waar het ook wel niet altijd pluis zal geweest zijn.

Boudewijn Van der Loren zegt in zijn *Achte personen wenschen* iets over de goede sier van zijn tijdgenoten :

“Baden en stoven  
altoes, ende bancketteren,  
springhen, dansen, hoven  
dobbelen, goet verteren...”

De stove ging wel eens met lichamelijke afmattingen gepaard :

“Alsi sijn moede, gaen si met staeden  
te gadre in die stove baden,  
die si daer hebben al bereet,  
want elc daer sine camere weet  
in die herberghe...”

De waarden van het middeleeuws badhuis waren schaamteloze stropers, evenals de vrouwen welke ze bezochten. Hoort hoe een middeleeuws dicht één ervan laat zeggen :

“Dan liep ick met den ghezellekens in valeyen  
Spelen en zinghen, dansen en reyen,  
Oft met mijn Ghespeelinnen en Kaerkens,  
Met mijn Ghenootkens en Ghevaerkens  
Liep ick wandelen in pricelen en hoven,  
En oock op secrete plaatsen en stoven.”

Geld en gezondheid waren in 't badhuis lichtelijk te verliezen. Het geld kreeg er dikwijls hazepoten of vleugels zodat menige rijkaard er berooid buitenkwam. Hoort wat de dichter van *Die Rose* schrijft :

men ...

...“Rekent van herbergien  
ende die morsele van leckernien,  
ende men vercoept alsoe diere  
hare feeste ende beleciere,  
dat si vercopen al hare lant  
ende hen no blijft no gelt noch pant”

Zal dit een uitzondering geweest zijn ? Waarschijnlijk niet. Nog vele andere dichters heffen hetzelfde deuntje aan. Ongetwijfeld zal de schrijver

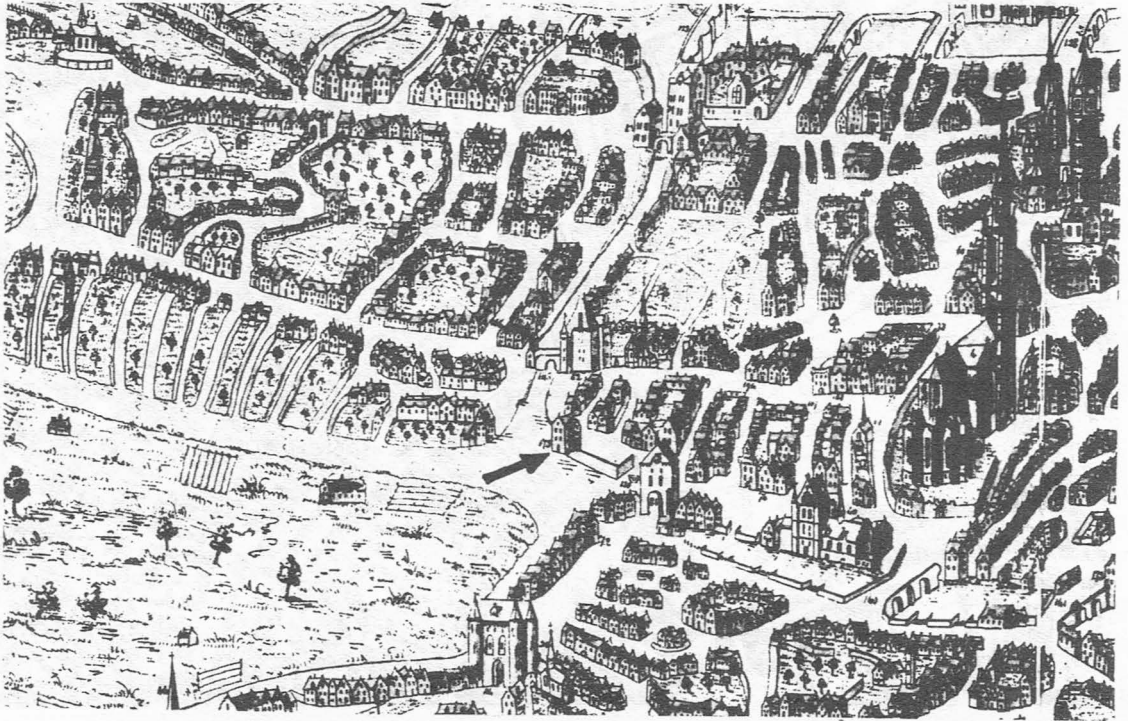


Fig. 2. Ligging van het kasteel Wandelaert op het panoramisch gezicht op Gent in 1534. Deze vestingstoren werd door de schipper Jan Wandelaert in 1454 bewoond.

van onderstaand rijm – geschreven op het omslag van 't handboek der schepenen van de keure van 1454 – wel op de stove hebben gedoeld :

“Die avont ende die morghen  
ne zijn niet even vroed :  
die morghen die wilt zorgen,  
den avont Verdoet dat goed.  
Wilde die avont zorgen,  
alzo die morghen doet,  
de meneghe zoude rijden  
die nu gaet te voet !”

Dat de Gentse stove geen al te deftige naam had zou men uit menige oorkonde kunnen bewijzen. Eén zal volstaan. Volgens het *Zoendincbouc* van 1447 veroordeelden de schepenen zekere Elisabeth Zeeghbooms voor laster tegenover Ida sLanghe omdat zij het gerucht verspreid had dat :

“'tkint, dat so hadde, toebehorende Jacob Vlaminck (haar man), sine niet en was, maer behoorde bat anderen toe, want so ghesien adde gheweest jnt stove, liggende onder eenen cerdinen potmakere.” ...



Fig. 3. Kaart Hondius 1641, ongeveer een eeuw later dan hierboven. Het oorspronkelijke steen is verbouwd.

Men zou al voor minder zijn haar recht zetten !

Stoven vond men te Gent in het centrum, in drukke straten maar ook op afgelegen of minder bezochte plaatsen, zoals op de Huidevettershoek, de Houtlei, enz... Indien er waren die op zedelijk gebied te wensen overlieten, zullen het waarschijnlijk wel deze laatsten geweest zijn, doordat hun ligging weinig opviel.

De overheid, die maatregelen nam tegen de openbare ontucht, bewaakte de verdachte huizen en zij werd hierbij gesteund door achtbare poorters, die, badhuizen verpachtten, in de huuracten de bepaling schreven dat de pacht te beschouwen was als verbroken wanneer de wet van de zedelijkheid in de stove zou geschonden worden. De hiernavolgende acte uit 1460-1461 leert ons dat ook de kerk de zedeloosheid tegenwerkte. Degenen namelijk die, onder voorwendsel van een bad, hun huis voor ontucht openstelden, mochten geen sacramenten ontvangen :

“...Besprec wesende dat de vors.(eyde) Gillis, noch zijn wijf, gheen buiten dienlinghen houden zullen noch gheen onredelic gheselschap, daeromme dat zij zouden moeten laten ten helegen sacramente te gane.”

Er waren er natuurlijk ook waar men alleen ging om zich te baden als

voorzorgsmaatregel tegen pest, melaatsheid en andere middeleeuwse plagen.

In zo'n contract stond meestal vermeld dat de huurder, gelijk overigens in de meeste stoven, al wat nodig was tot het uitoefenen van zijn bedrijf in huur kreeg : bedden, dekens, slaapkamers emmers, kommen, gereedschap om vuur te stoken en zo meer. Soms schoot de eigenaar zijn weinig bemiddelde huurder geld voor om van wal te steken. Zo lezen we in *Acten en Contracten v.d. Keure* uit 1454-1455 dat meester Willem den Wale, eigenaar van de stove aan de Wulfsbrugge bij St.-Jacobs aan Jan van den Torre en Yde Meskins, zijn vrouw, in pacht geven :

“XXXVII bedden met haerlieder hoetpuelewen, de XXXVII saergen ende de XXXVII oorcussenen, de vier grote bekenen, de III eemer hakers, de teninen kannen van twee stopen, den puteemer beslegghen met ijzeren banden, de instrumenten, vorken ende andere, daermede dat men tvier maect, behorende... ter stofferinghe van der vors. stove...”

Dit was zowat het voornaamste alaan om behoorlijk te werken.

Verder kunnen we nog zeggen dat er mannen-, vrouwen- en potstoven waren. Deze laatsten zullen waarschijnlijk stoven geweest zijn waar men net als in het oude Rome te eten gaf, een pot kookte.

Zo trof men in de eerste helft van de 15e eeuw te Gent al heel wat stoven aan :

“Eene mannen stove, staende jnde Paerkement steghe (1417-18)

Een mannen stove, gheheeten *den Rooden Leeu*,... staende in den Huydevetters houc (1426-27)

Een manne stove, die men heet *de Cleene stove* Onderberghene (1451-52)

Eene vrouwestove staende an de Grauwer poerte (1460-61)

Eene vrouwe stove, staende up sente Lisebetten gracht ende es eene potstove... (1431-32)

Een vrouwe potstove, gheheeten *de Duve*, up sente Lisbetten gracht. (1446-47)

Een potstove staende tSente Pieters bachten den Hudevetters houcke. (1425-26)

De potstove inden Hudevetters houc, dat men heet *de Croene* (1427-28)

Ook een heleboel straatjes droegen de naam van “stove-” omdat zich daar zo'n badinstelling bevond. Zo vermeldt Dr. Victor Fris er ons een paar in “De oude straatnamen van Gent” uit 1925 :

STOOF AARD : of Stooftstege was de naam in het begin van de 15e eeuw gegeven aan het Hoefijzerstraatje, dat in de Lange Munt uitkomt; hier bevond zich de stove of badhuis, *de Pale*.

STOOFSTRATE : of Stovesteege, werd zo genoemd omdat er een



Fig. 4. Zicht op de oude watermolen van de Braemgaten en het Wandelaert-kasteel (links) met trapegevel en hoge schoorsteen. (foto stadsbestuur Gent 1883)

stoof of badhuis stond, die in 1460 *het Valcxkin* heette. Men heette die steeg ook de *Corte Wijngaertstrate*, “beneden de Nieubrugghen”, of ook nog in 1745, “Neffens de nieuwe Veemarct”. Dit straatje, dat in de Zilverstraat uitgaf, verdween met het maken van de Nieuwbrugkaai. De vertaling van 1812 in *Rue du Poële* was oneigen daar er hier sprake was van een *étuve* of *bain*.

STOFSTRAAT : van de Recollettenlei tot Onderbergen, heette vroeger *Stovesteege* of *Stoofstraatje*, naar een stove of badhuis, die zich aldaar bevond; het diende dus vertaald te worden als *ruelle de l'Etuve*, en niet *ruelle de la Poussière*, zoals men sinds 1812 doet. Vroeger ook nog als *Stovesteghe* vermeld.

STOVESTRAETJE : of Stovestraatje, bevond zich in den Coriander : (van de Waelpoortbrugstraat tot de Grote Huidevettershoek)

In 1912 doet Armand Heins, toen nog “*Secrétaire-adjoint de la Commission locale des Monuments de Gand*”, ons het verhaal van de wederont-

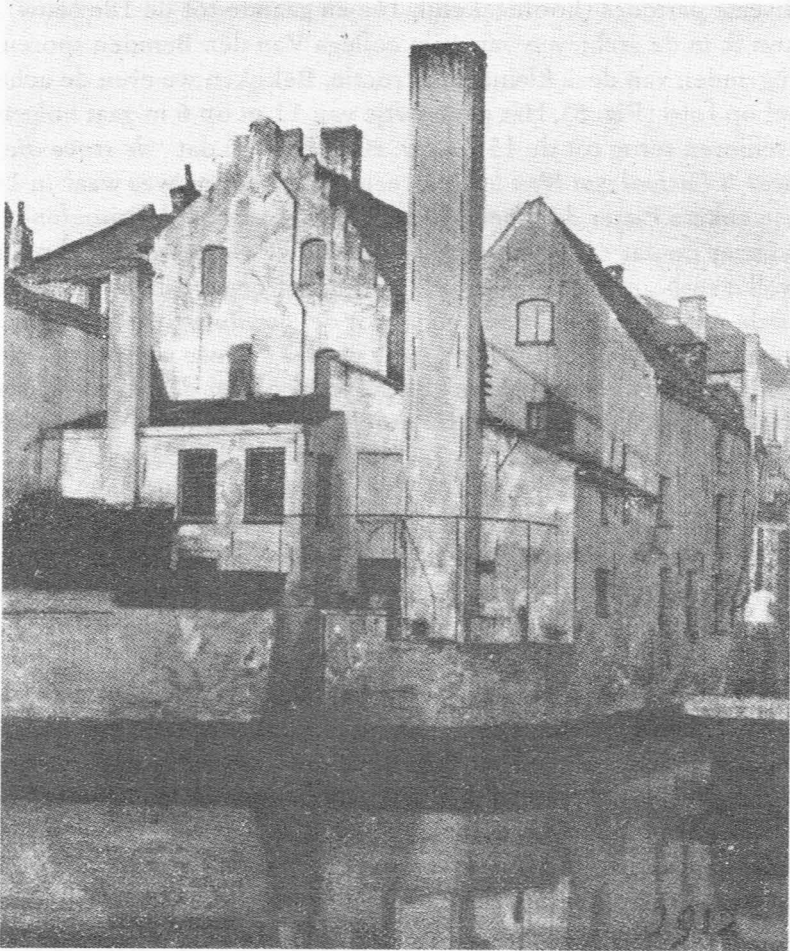


Fig. 5. Het Wandelaert-steen in 1912.

dekking van zo'n stoof in het *"Bulletin de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Gand"* onder de titel *"Le Casteel Wandelaert à Gand"*

Hij vertelt (vrij vertaald) :

"Enkele maanden geleden, toen ik aandachtig de achtergevels bekeek van de oude gebouwen welke uitgeven op de samenvloeiing van de Schelde en de Kuiperskaai, op de hoek dicht bij de Oude watermolen van de Braemgaten, ontdekte ik een trapgeveltje dat uitliep op een tamelijk brede schoorsteenkap die op enkele gesculpteerde hoofden rustte. (fig. 4)

Hevig geïnteresseerd door de uitwendige versiering van dit oude gebouw, werd ik gedreven om het interieur aan een nader onderzoek te onderwerpen en uit te vissen wat dit oorspronkelijk geweest was. Het geheel was ingesloten door een mengelmoes van gebouwen uit



diverse periodes (hoofdzakelijk 16e en gaande tot de 18e eeuw). Toch kon ik in de archieven van mijn collega Van den Bemden sporen terugvinden van deze kleine constructie. Bekijken we even de achtergevel op foto (Fig. 5). Het gebouwtje van 11 m op 6 m gaat volgens de archieven terug tot de 15e eeuw. Het blijkt nu dat "*de stove die men heet 't Casteel van Wandelaert*" een badinrichting was waar in 1477 een zekere Pieter de Smet de functie van badmeester uitoefende. Alles wijst er op dat deze badinrichting gebouwd was op een veel oudere welke verbouwd en uitgebreid werd in het begin van de 15e eeuw. In de nota's Van den Bemden wordt de "*vrouwestove*" meermaals genoemd. Reeds in 1383 is er sprake van de "*Loeve van Wandelaert*". In deze nota's wordt ergens ook gesproken over de ietwat merkwaardige familie Van der Beke als westelijke buur van het "*Wandelaert Casteel*", nl. in 1502 en 1517. Zou het misschien daar geweest zijn dat de aardrijkskundige Pieter Van der Beken woonde aan wie wij een ietwat zonderlinge kaart van Vlaanderen danken, die later door prof. Van Ortruy werd gepubliceerd? In ieder geval wordt een Van der Beken met de naam Pieter in de desbetreffende archiefstukken vermeld. Om even terug te keren naar het steen zelf: het ligt zoals we reeds zeiden in de bocht van de Oude Schelde en het is juist deze situatie op de hoek van de oude St.-Jansversterking die ons toelaat te besluiten dat de binnenste delen uit grote Doornikse stenen vroeger deel moeten hebben uitgemaakt van een stadsversterking of verdedigings-toren. Wat er ook van zij, het is in "*Mémoires sur la ville de Gand*" van Diericx dat wij de eerste sporen van enig opzoekingswerk omtrent de geschiedenis van dit gebouw vinden. Volgens hem, en dit blijkt ons helemaal juist, moet op deze plaats een versterkte toren gestaan hebben. Deze belangrijke plaats vroeg gewoon om een behoorlijk bolwerk. De toren werd later door de gemeente in cijns-pacht gegeven en werd een badhuis of "*vrouwe stove*".

Diericx en Van den Bemden bevestigen dat dit het huis was van de familie Wandelaert. Deze naam komt inderdaad meermaals voor in de gemeenteregisters: in 1454 bewoonde de schipper Jan Wandelaert dit steen. Diericx doet opmerken dat het ten onrechte is dat men de naam van *Vandalen* of *Wandalen* in verband brengt met dit steen. Sanderus heeft laten uitschijnen dat dezen wel eens de bewoners van genoemde vesting zouden kunnen zijn. Deze stelling moet dus verlaten worden.

Om te weten wat van deze constructie overbleef, moesten we een kijkje nemen in de suikerraffinaderij op de hoek van de St.-Jansvesting), vroeger genoemd "*Achter de Pale*" (1)

Wij vinden daar een gevel, die teruggaat tot het midden van de 18e eeuw, hangars, zalen met zware dakbalken en gesculpteerde consoles

in hout, waarschijnlijk einde 16e eeuws. Het zijn gebouwen met verdiepingen die waarschijnlijk de bijgebouwen van het oude steen vervangen. Langs de rechterzijde van de gebouwen komt men via een kleine binnenplaats aan een vierkante stenen trap, die toegang geeft tot de verdieping waar de "stove" zich bevond. Op elke verdieping verdelen scheidingsmuren het geheel in twee kleine zaaltjes. De oude schoorstenen zijn verdwenen. Op dit moment zijn de zalen leeg. Aan de trap bevindt zich een houten deur met nog zijn oude Gotische sleutelgatversiering. Verder zijn er nog resten van raamkozijnen met hengsels en andere détails van sloterijen uit dezelfde tijd.

Er valt op te merken dat het onderste van de bakstenen constructie waarin wij ons bevinden de vorm heeft van een ietwat uitgerekt vierkant en dat zich in één van de onderste hoeken nog grote blauwe stenen bevinden. Dit zijn de resten van de vestingstoren waarvan hoger sprake was. Voor wat verder nog het interieur betreft vinden we in een bijgebouwtje dat zich langs de Scheldekant bevindt een soort ronde stenen kuip, die nu dichtgemaakt is met een stenen bevloering en die de interne vergaarbak geweest is waaruit men binnenshuis Scheldewater kon putten, daar hij op waterniveau lag.

Wij hebben de archeologen willen wijzen op het bestaan van de resten van een vrouwenbadhuis, zoals er zo velen geweest zijn in de omgeving van de Schelde, vooral langs de Reep. Voor de rest waren er ook nog andere badhuizen her en der over de oude stad verspreid. (...)

U ziet het, dit gebouwtje is zeker het enige in zijn soort dat nog in onze contreien bestaat. (...)" Tot daar, A. Heins.

Helaas is deze eigenaardige en unieke vrouwestove net als zoveel ander waardevol erfgoed verdwenen. Wie nu op dezelfde plaats gaat staan als Heins 72 jaar geleden zal slechts een troosteloze blinde baksteenmuur aantreffen waarachter zich appartementen verheffen en nu nog slechts garages en binnenplaatsen zijn.

Eddy LEVIS

- (1) Victor Fris vertelt ons in "De oude straatnamen van Gent" dat het noordelijk gedeelte van de St.-Jansvest zo genoemd werd naar de brouwerij "De Pale" die de hoek vormde tussen de St.-Jansvest en de Brabantstraat.